

ПЕРШЫ ЎСЕАГУЛЬНЫ ПЕРАПІС НАСЕЛЬНІЦТВА РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ 1897 Г. ЯК КРЫНІЦА ПА ВЫЯЎЛЕННІ ЎЗРОЎНЯ АДУКАЦЫІ ВЫШЭЙШАГА САСЛОЎЯ БЕЛАРУСІ

А.П. Жытко, г. Мінск

Развіццё фабрычна-завадской вытворчасці, пераход да машынай працы патрабавалі наяўнасці адукаваных прадпрымальнікаў і рабочых. Акрамя гэтага, пашырэнне дзяржаўнага апарату з'явілася падмуркам аб'ектыўнага працэсу пашырэння пісьменнасці сярод усіх слаёў грамадства.

У парэформенныя гады ўдзельная вага дваран сярод чыноўнікаў паступова скарачалася. Калі да 1861 г. прадстаўнікі вышэйшага саслоўя дамінавалі сярод служачых ва ўсіх установах і ведамствах Расійскай імперыі, то на 1 студзеня 1897 г. з 126174 штатных пасадаў 8 міністэрстваў 73003 – звыш паловы — прыходзілася на асоб недваранскага паходжання [1, л. 727].

Відавочна, гэта было выклікана тым, што з пераходам да ўсесаслоўнай сістэмы адукацыі колькасць студэнтаў і гімназістаў з прадстаўнікоў іншых саслоўяў паступова павышалася. Так, ужо ў канцы XIX ст. дваране сярод студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў імперыі складалі толькі 22,8 %, а сярод навучэнцаў гімназій і рэальных вучылішчаў — 25,6 % [2, л.66-68].

У сувязі з гэтым важнае значэнне мае праблема аб крыніцах папаўнення інтэлектуальнай эліты, яе саслоўным паходжанні.

Адной з важных статыстычных крыніц для высвятлення гэтага пытання служыць Першы ўсеагульны перапіс насельніцтва. Аналізуючы яго даныя, можна ўпэўнена сцвярджаць, што самай высокаадукаванай часткай беларускага грамадства на прыканцы XIX ст. з'яўлялася вышэйшае саслоўе. Паказчык пісьменнасці быў некалькі вышэйшым, чым у дваран, толькі ў святароў. Аднак дваране апярэджвалі культавых служыцелей па колькасці асоб з вышэйшай адукацыяй [3].

Большасць шляхетнага саслоўя пражывала ў сельскай мясцовасці. Класныя чыноўнікі не з дваран і асабовыя дваране ў асноўным групаваліся ў гарадах,

таму адукацыйны ўзровень гэтых груп неабодна разглядаць паасобна — у паведах без гарадоў і ў гарадах.

У 1897 г. у 35 беларускіх паведах без гарадоў налічвалася 64895 патомных, асабовых дваран і класных чыноўнікаў не з дваран мужчынскага полу, з якіх пісьменных было 36180 чал. (55,8 %). Жанчын пражывала 67148 чал. Пісьменнасць сярод іх складала 42,5 % [3; табліца 1]. Здавалася, што амаль палова гэтай групы была непісьменнай. Аднак на самай справе гэта не зусім так. Тут трэба ўлічваць, што ў графы “пісьменны” і “непісьменны” былі ўключаны і дзеці да 10 гадоў. Было б больш правільна выключыць гэтую ўзроставую групу з падлікаў, таму што дзеці да 10 гадоў у той час рэдка наведвалі школу. Атрымліваецца, што працэнт пісьменных сярод мужчын павысіўся да 70,1 %, а жанчын — да 54,2 % [3; табліца 1].

З абсалютных паказчыкаў мы не маем магчымасці высветліць, у якіх беларускіх губернях узровень пісьменнасці быў вышэйшы ці ніжэйшы, таму што колькасць чалавек аналізуемай групы была рознай. У сувязі з гэтым неабодна выкарыстаць адносныя паказчыкі. Найбольшая колькасць пісьменных наглядалася ў шасці паведах Гродзенскай губ.: сярод мужчын — 74,6 %, а жанчын — 71,2 %. Найменш пісьменных мужчын (49,8 %) было ў 5 паведах Віцебскай губ., а жанчын (31,6 %) — у Мінскай [3; табліца 1].

У гарадах Беларусі, як і ў цэлым па імперыі, працэнт пісьменных быў значна большым, чым у правінцыі. Так, у беларускіх гарадах 5 паўночна-заходніх губерняў (Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай) сярод мужчын ён склаў 81,2 %, а жанчын — 76,8 %. Калі ж не ўлічваць непісьменных дзяцей да 10 гадоў, то на 100 чалавек прыходзілася 94,3 пісьменных мужчын і 87,5 жанчын [3; табліца 1].

Па ўзроўні пісьменнасці сярод дваран і класных чыноўнікаў на першым месцы аказаліся гарады Гродзенскай губ. (85,1 % мужчыны і 82,7 % жанчыны разам з дзецьмі да 10 гадоў), а на апошнім (74,7 % мужчыны і 68,5 % жанчыны) — 4 паведаў Віленскай губ., таму што губернскае горад Вільна, дзе была сканцэнтравана найбольшая колькасць пісьменных і высокаадукаваных дваран і чыноўнікаў, да 4 беларускіх паведаў гэтай

губерні не адносяцца [3; табліца 1].

У параўнанні з усім насельніцтвам краю пісьменнасць дваран і класных чыноўнікаў яшчэ больш уражвае. Так, калі ў 35 паветах без гарадоў было 55,8 % пісьменных мужчын дваран і чыноўнікаў, а жанчын — 42,5 %, то сярод усяго насельніцтва налічвалася толькі 25,1 % пісьменных мужчын і 9,1 % жанчын. У гарадах на 1000 дваран і чыноўнікаў мужчынскага полу прыходзілася 812 пісьменных мужчын і 768 жанчын, а на 1000 усіх жыхароў адпаведна прыпадала 548 мужчын і 350 жанчын [3; табліца 1]. Зыходзячы з гэтых паказчыкаў, можна зрабіць выснову, што розніца ва ўзроўні пісьменнасці сярод мужчын і жанчын вышэйшага саслоўя і класных чыноўнікаў амаль неадчувальная, гэта сведчыць аб высокай ступені эмансіпаванасці дваранак, чаго нельга сказаць аб прадстаўніцах другіх саслоўяў і класаў.

Разам з тым адносна высокі працэнт непісьменных дваран тлумачыцца тым, што ў Беларусі была сканцэнтравана значная частка былой беззямельнай і малазямельнай шляхты, якая вяла сялянскі вобраз жыцця і не мела сродкаў і часу для атрымання нават пачатковай школьнай адукацыі. Так, у 1877 г. на сучаснай тэрыторыі Беларусі налічвалася 3543 патомных двараніны, ці 26,6 %, якія валодалі зямлёй у памеры менш чым 20 дзес., а ў 1905 г. гэта група малазямельных складала ўжо 35,5 % ад усіх зямельных прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя [4].

Табліца 1

Адноснае размеркаванне дваран патомных, асабовых, а таксама чыноўнікаў не з дваран і іх сем'яў па пісьменнасці і адукацыі

Губерні	Усяго мужчын	Усяго жанчын	З іх (у працэнтах)					
			непісьменных		пісьменных		вучыўшыхся ў сярэдніх, сярэдніх спецыяльных і выш. навуч. установах	
			м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
Віленская (4 паветы без гарадоў)	14857	15325	46,2	51,2	53,8	48,8	5,6	3,3
Віцебская (5 паветаў без гарадоў)	5820	6100	50,2	54,1	49,8	45,9	8,3	3,9
Гродзенская (6 паветаў без гарадоў)	4557	4670	25,4	28,8	74,6	71,2	33,7	12,9
Мінская (без гарадоў)	30642	31313	44,1	68,4	55,9	31,6	5,0	1,8

Губерні	Усяго мужчын	Усяго жанчын	З іх (у працэнтах)					
			непісьмен- ных		пісьмен- ных		вучыўшыся ў сярэдніх, сярэдніх спецыяльных і выш. навуч. установах	
			м.	ж.	м.	ж.	м.	ж.
Магілёўская (без гарадоў)	9019	9740	47,0	59,4	53,0	40,6	11,4	5,9
<i>Разам</i>	<i>64895</i>	<i>67148</i>	<i>44,2</i>	<i>57,5</i>	<i>55,8</i>	<i>42,5</i>	<i>8,8</i>	<i>3,7</i>
У гарадах 4 паветаў Віленскай губерні	889	1010	25,3	31,5	74,7	68,5	27,1	12,8
У гарадах 5 паветаў Віцебскай губерні	3487	3641	16,8	20,2	83,2	79,8	58,3	27,5
У гарадах 6 паветаў Гродзенскай губерні	3886	4055	14,9	17,3	85,1	82,7	62,5	32,8
У гарадах Мінскай губ.	7834	8459	22,4	28,5	77,6	71,5	43,8	17,4
У гарадах Магілёўскай губ.	4317	4605	16,0	19,2	84,0	80,8	49,6	29,2
<i>Разам</i>	<i>20413</i>	<i>21770</i>	<i>18,8</i>	<i>23,2</i>	<i>81,2</i>	<i>76,8</i>	<i>49,1</i>	<i>24,2</i>
Усяго ў Віленскай губ. (4 паветы)	15746	16335	45,1	48,6	54,9	51,4	6,8	3,8
Усяго ў Віцебскай губ. (5 паветаў)	9307	9741	37,7	41,4	62,3	58,6	27,1	12,7
Усяго ў Гродзенскай губ. (4 паветы)	8443	8725	20,6	23,4	79,4	76,6	43,6	22,1
Усяго ў Мінскай губ.	38476	39772	39,7	57,1	60,3	42,9	13,6	5,1
Усяго ў Магілёўскай губ.	13336	14345	37,0	46,5	63,0	53,5	23,8	13,4
<i>Усяго ў 35 паветах</i>	<i>85308</i>	<i>88918</i>	<i>38,2</i>	<i>49,1</i>	<i>61,8</i>	<i>50,9</i>	<i>18,4</i>	<i>8,7</i>

У асяроддзі дваран і чыноўнікаў быў значны працэнт асоб, якія вучыліся ў сярэдніх, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных установах. Так, у 35 паветах без гарадоў такую адукацыю атрымалі 8,8 % мужчын і 3,7 % жанчын – прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя. У гарадах адпаведна 49,1 % і 24,2 %, а ўсяго ў гарадах і ў паветах – 18,4 % мужчын і 8,7 % жанчын [3; табліца 1]. З 35 паветаў вучыліся ва ўніверсітэтах 2466, вышэйшых спецыяльных навучальных установах – 616, сярэдніх спецыяльных – 1282, гімназіях і рэальных вучылішчах — 15781, вышэйшых і сярэдніх ваенных навучальных установах — 3324 чал. Разам ва ўсіх гэтых установах – 23469 чал., ці 23,9 % ад усіх пісьменных [3; табліца 1].

Дваране і чыноўнікі, якія атрымалі вышэйшую і сярэдняю адукацыю, пераважна пражывалі ў гарадах (65,2 %), дзе маглі заняць адпаведныя пасады ў сістэме органаў кіравання, навучальных установах і г. д. [3; табліца 1].

Калі параўнаць колькасць дваран і чыноўнікаў, што закончылі вышэйшыя і

сярэднія навучальныя ўстановы, па ўзроставых групам, то сярод іх пераважалі 30–39-гадовыя, альбо тыя, хто вучыўся ў 70–80-х гг. У гэтыя гады ўніверсітэты закончылі 760 (32,1 %) мужчын і 43 (43,9 %) жанчыны, спецыяльныя вышэйшыя ўстановы – адпаведна 200 (33,4 %) і 8 (44,4 %), спецыяльныя сярэднія – 360 (30,6 %) мужчын і 39 (36,4 %) жанчын. Акрамя гэтага, 37 (26,8 %) мужчын атрымалі вышэйшую і 860 (27,0 %) сярднюю ваенную адукацыю [3; табліца 1].

Разам з тым неабходна звярнуць увагу на тое, што сярод асоб ад 50 гадоў і больш, якія вучыліся ў 40–50-х гг., універсітэты закончылі толькі 5 жанчын, спецыяльныя і тэхнічныя вышэйшыя навучальныя ўстановы – 2. Усе яны пражывалі ў гарадах. Гэта тлумачыцца тым, што ў той час у Расійскай імперыі ў вышэйшыя навучальныя ўстановы прымаліся толькі мужчыны. Відавочна, што гэтыя 7 жанчын атрымалі вышэйшую адукацыю за мяжой.

Больш яскрава ўзровень адукацыі дваран і класных чыноўнікаў праяўляецца ў параўнанні з усім насельніцтвам. Так, на долю гэтай катэгорыі прыходзіўся 81,0 % мужчын і 64,9 % жанчын, якія вучыліся ва ўніверсітэтах, адпаведна 83,5 % і 90,0 % сярод закончыўшых іншыя вышэйшыя навучальныя ўстановы. Акрамя гэтага, дваране аддавалі перавагу вышэйшым і сярднім ваенным навучальным установам. Прадстаўніцтва ў іх іншых саслоўеў было нязначным. На долю дваран прыходзілася 96,5 % з атрымаўшых вышэйшую ваенную адукацыю і 94,3 % – сярднюю ваенную адукацыю. Найменш мілавалі дваране сярднія спецыяльныя навучальныя ўстановы. Закончыўшыя іх мужчыны склалі 27,4 %, а жанчыны – 22,2 %. Такія ўстановы давалі спецыяльныя веды ў галіне камерцыйнай, прамысловай і сельскагаспадарчай дзейнасці, у якіх былі зацікаўлены непрывілеяваныя саслоўі. У сярдніх навучальных установах дваране складалі каля паловы навучэнцаў. Сярод жанчын пераважалі дваранкі (56,1 %) [3; табліца 1].

Высокі працэнт адукаваных дваран і чыноўнікаў сярод усяго насельніцтва быў вынікам і той адукацыйнай палітыкі, якая праводзілася ўрадам у XIX ст. Як вядома, да 1864 г. школа ў Расіі насіла саслоўны характар, дзе перавага

аддавалася вышэйшаму саслоўю.

У той час сярод дваран шырокай папулярнасцю карысталіся саслоўныя сярэднія і сярэднія спецыяльныя навучальныя ўстановы, такія як Беластоцкі інстытут шляхетных дзяўчын у Гродзенскай губ., Гродзенскі, Полацкі, Шклоўскі і інш. кадэцкія корпусы. У гэтых установах перавага пры паступленні аддавалася дзецям патомных дваран і обер-афіцэрскіх чыноў.

Такім чынам, Першы ўсеагульны перапіс насельніцтва дазваляе выявіць не толькі ўзровень пісьменнасці сярод вышэйшага саслоўя і класных чыноўнікаў, але і паказаць тыпы навучальных устаноў, у якіх яны атрымалі адпаведную адукацыю па ўзроставых групам у параўнанні з іншымі сляямі грамадства.

Літаратура і крыніцы

1. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у СанктПецярбургу (РДГА). – Фонд 1200. – Вып. 1. – Спр. 1. – Ч. 2.
2. РДГА. – Фонд. 1283. – Вып. 1. – Спр. 167. – Ч. 2.
3. Падлічана па: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. // Виленская губерния. – Вып. 4. – Тетрадь 3. – СПб., 1904. – С. 28, 34, 40; Витебская губерния. – Вып. 5. – Тетрадь 3. – СПб., 1903. – С. 28, 32, 40, 48, 56; Гродненская губерния. Вып. 11. – СПб., 1904. – С. 58, 63, 80, 87; Минская губерния. – Вып. 22. – СПб., 1904. – С. 52, 58, 64, 70; Могилевская губерния. – Вып. 23. – СПб., 1903. – С. 52, 60, 68, 76, 84.
4. Падлічана: Статистика поземельной собственности населённых мест Европейской России. – СПб., 1878. – Вып. V. – С. 12,13, 15, 62, 90, 92-94, 154-159; Статистика движения землевладения 1905 г. – СПб., 1905. – Вып. 11. – С. 10-11; Вып. 13. – С. 10-11; Вып. 19. – С. 10; Вып. 27. – С. 10; Вып. 34. – С. 10.